
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXVII (2019). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

СПИСАНИЕ „ЕПОХИ“ И ПРОУЧВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Момчил МЛАДЕНОВ

EPOCHI [EPOCHS] SCHOLARLY JOURNAL AND THE STUDY OF THE BULGARIAN MIDDLE AGES

Momchil MLADENOV

Abstract: The article presents the studies of the history of medieval Bulgaria in the journal “Epochi” in the last 25 years. The titles on this topic show’s the presence of many scientific problems: political, diplomatic, military, cultural and ecclesiastical history of medieval Bulgaria; political ideology, ruling titles and institutions of the Bulgarian state during the Middle Ages; social structures of Bulgarians in the 7th–14th Centuries; history of regions, cities and fortresses. These publications have been written by famous scientists and young colleagues. They are from Bulgaria as well as from abroad: Russia, Greece, Poland, USA, Serbia and Macedonia.

Key words: journal “Epochi”, Medieval Bulgaria, Historiography.

Публикациите върху различни проблеми от историята на българите и българската държавност през Средновековието заемат съществено място на страниците на списанието на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – „Епохи“. Спокойно можем да кажем, че става въпрос за трайна тенденция, която продължава вече 25 години. На пръв поглед журналът се утвърждава като научно издание, в което отпечатват своите изследвания преди всичко медиевистите от Великотърновския университет. Това е напълно оправдано от обстоятелството, че Историческият факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ се намира в столицата на Второто българско царство – Търново. Факт, който сам по себе си предоставя естествени условия факултетът да бъде водещ център за изследване на нашето средновековно минало. Освен това един от основателите на списанието и негов дългогодишен главен редактор е проф. дин Йордан Андреев (1939–2008). Добре познато име на специалисти и по-широк кръг читатели, интересувачи се от средновековната ни история.

Прегледът на заглавията по споменатата област на историческата наука показва, че на страниците на списание „Епохи“ намират място проучванията както на утвърдени, така и на млади учени от цялата страна и чужбина. При това засегнатите теми са в пределно широк спектър: политическа, културна и църковна история на средновековна България; политическа идеология, владетелска титулатура и институции на българската държава през Средновековието; социални структури на българите през VII–XIV век; история на отделни градове и региони и т.н. Следователно списание „Епохи“ още от появата си и до днес остава научен журнал със силно изразен медиевистичен ракурс.

Какво показва съдържанието на списание „Епохи“ по отношение публикациите върху средновековната българска история? Още в първите броеве от 1993 г. проф. дин Йордан Андреев обнародва три статии, свързани с неговите проучвания върху новаторска за времето си тема, а именно мястото на любовта в емоционалния свят на средновековните българи. Първият текст в брой 1 от 1993 г. – *„Една романтична любовна история от Българското средновековие. (Проклятието на Ладика)“* – е написан в съавторство с проф. д-р Николай Даскалов. В нея се разглежда чешка легенда, която повествува за сърдечната връзка между рицаря Милохнев и българката Ладика. Тази история на чувствата се отнася към XIII век. Авторите подлагат на анализ съдържанието на легендата и привеждат аргументи за нейната старинност. Следващата статия на проф. дин Й. Андреев от този тематичен кръг е озаглавена *„Любовните истории в дворците на цар Самуил“* и е включена в книжка № 3 от 1993 г. Тя е посветена на прекрасните чувства на някои от децата във владетелското семейство – дъщерите на царя – Теодора Косара и Мирослава – и неговия първороден син – Гаврил Радомир. Тяхната съдба се разглежда през призмата на семейно-брачните отношения и емоции. В този смисъл се игнорират вижданията за политически мотиви в брачната политика на цар Самуил. Третата публикация на проф. дин Й. Андреев от същата група е с наслов *„Потомците на Комитопулите превземат императорския дворец“* (1993, № 3, 168–174). Текстът представя главните моменти от съдбата на наследници на цар Иван Владислав – Пресиан, Екатерина, Мария и Ирина, които през XI и в началото на XII век, имат значително място във византийския политически живот. Разбира се, отново се поставя акцент върху романтичната страна от живота и кариерата им в ромейското общество. Общата черта на тези статии е, че те са поднесени на читателите в увлекателен, научно-популярен стил, призван да разчупи утвърденото, традиционно изложение в академичната литература. Всъщност посочените статии са пряко свързани с една от основните цели на списание „Епохи“ от първоначалния период на неговото съществуване – да популяризира историческата наука.

През същата 1993 г. проф. Андреев отпечатва и своето приносно проучване *„Средновековната Парория и манастирът на Григорий Синаит (въпроси на локализацията)“* (№ 2, с. 18–32). В него накратко се представят резултатите от експедициите на студентски клуб „България – 1300“, проведени в Странджа и Сакар през 1984 и 1985 г. Събраната от участниците теренна информация (археологически паметници, данни на топонимията, фолклорни сведения и др.) спомага да се отхвърлят редица от по-старите виждания за локализацията на известния монашески център от XIV век. Това, от своя страна, позволява да бъде изразено становището, че тезата на В. Киселков за търсенето на манастира в зоната на върховете Голяма и Малка Магауда остава най-перспективна.

Много въпроси повдига статията на доц. д-р Павел Георгиев *„Историята на Равненския манастир“* (1993, № 2, 57–68), в която се изказва виждането, че манастирският храм е осветен на 23 април 897 г. и негов патрон е св. вмч. Георги. Авторът обвързва събитието с победоносния край на войната на българите срещу унгарците и Византия през 894–896 г. Приема се, че в началото манастирският комплекс е строен като книжовно средище, което се намира под егидата на принца монах Симеон. Според П. Георгиев това църковно средище е засегнато от разрушения, които са в контекста на борбите за престола в началните години от управлението на цар Петър. В хипотетичен план се предполага, че в тази обител е замонашен един от братята на царя – Михаил. Повторното разрушаване на комплекса при Равна се свързва с нашествията на маджарите или военните кампании на княз Светослав през 968–971 г. След тези драматични събития в манастира се установява светско население, което окончателно напуска мястото в края на X или в началото на XI век.

Статията на проф. дин Георги Атанасов *„За кесарската промоция и владетелските инсигнии на хан Тервел“* (1994, № 3, с. 61–72) подлага на задълбочен анализ събития от 705 г. Авторът приема, че българският владетел е въведен в кесарското достойнство с гражданска и войнска инвестиция и получава съответните инсигнии (стефанос, пурпурна хламида с фибула,

дивитисион, шлем камелавкион, ризница, копие, щит и сагии). Акцентира се върху идеята, че Тервел е християнин, а самото му покръстване става преди 705 г., без това да означава, че той налага Христовата вяра на своите съплеменници. Проф. Атанасов изразява също така становището, че българският владетел се е оженил за дъщеря на император Юстиниан II. Обръща се внимание и на обстоятелството, че по същото време отпадат военните аспекти от изображенията на ромейските автократори върху техните монети и печати. Интересно е предложеното обяснение, че това се дължи на своеобразното им „оскверняване“ от Тервел.

В рубриката „Хроника“ на кн. 3 от 1994 г. е отпечатан отзивът на д-р Георги Ковачев, „Туристически поход – сбор и кръгла маса „Хан Крум ювиги – 811 г.“ в гр. Върбица“. Централно място в отразеното събитие заема дискусиата, посветена на хода на българо-византийската война през 811 г. От Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ с доклади участват проф. дин Й. Андреев и доц. д-р Ив. Лазаров, които анализират съответно развоя на главната битка и последиците от нея. Основна тема става изясняването на възможните маршрути за придвижване на византийските и българските войски. В туристическия поход сбор се включват редица студенти и местни младежи, за които мероприятиято има обучаващ характер в патриотичен дух.

На страниците на кн. 4 от 1994 г. излиза съвместна публикация на проф. дин К. Попконстантинов и проф. дин Г. Атанасов, която анализира съдържанието на два надписа от X век, открити при разкопките на манастира при с. Черноглавци, Шуменско. Първият лапидарен паметник е написан на гръцки език и от неговия частично съхранен текст става ясно, че патрон на манастирския храм е Пресвета Богородица. Посочената в текста дата – 26 май, показва, че църквата е завършена или осветена на тази дата. За втория надпис, който е на старобългарски език, авторите предполагат, че неговият съставител работи под диктовка и използва фонетично записване на думите. Безспорно двата надписа представляват съществено допълнение към корпуса на паметниците на средновековната българска епиграфика.

Статията на Росица Панова „Пространствени измерения на столичната култура в средновековна България. Динамика на културата“ (1995, № 1, с. 5–13) се гради върху последователното прилагане на културологичен подход към заявените проблеми. Авторката стига до извода, че през езическата епоха е трудно да се приеме наличието на културно излъчване от столицата върху цялата територия на страната. Аргументира се виждането, че по времето на „Златния век“ център на столичния културен живот е царският палат. Очертават се две сфери на влияние на преславската култура. Първата е свързана с манастирите в околностите на столицата, а втората се обвързва с Охридския регион. За Второто българско царство се защитава мнението, че културното влияние на столицата обхваща цялата държавна територия.

В същия брой на списанието проф. д-р Мария Спасова публикува за първи път на съвременен български език една от най-значимите творби на ораторската проза на българското Средновековие – „Похвалното слово на митрополит Григорий Цамблак на отците на Константианския събор“. Както е известно, речта е произнесена 25.02.1418 г. пред участниците в големия европейски църковен форум. Преводът на проф. Спасова предоставя на историците допълнителни данни за административната и църковната дейност на българския духовник. Не на последно място Словото осветлява и позицията на Григорий Цамблак по повод единството на Западната и Източната църква. Разбира се, публикуването на речта е особено ценно за изследователите на живота и делото на бележития средновековен български писател.

В проучването на доц. д-р Димчо Момчилов, озаглавено „Североизточна Тракия VII–X век“ (1995, № 2, 61–70), се аргументира виждането, че след 681 г. въпросният район е буферна зона между България и Византия, а пътната система от ранновизантийския период става основа за комуникациите на българската държава през Ранното средновековие. Друг извод на който се настоява е, че трасето на българо-византийската граница в периода от края на VII до началото на IX век преминава по южните склонове на Източна Стара планина. Акцентира се върху археологическите данни за Карнобатската крепост (Маркели), която става особено важна към

средата на VIII век. Според автора граничната линия между българите и империята през 815 г. съвпада с трасето на вала „Еркесия“, а приток на население в Североизточна Тракия се регистрира едва след Покръстването.

Съвместната статия на студентите магистри М. Димитрова, Р. Радужева, С. Савов *„Няколко бележки около личността на Кераца Петрица, майката на цар Иван Александър“* намира място в брой 3 от 1996 г. В нея се защитава виждането, че в известното писмо на папа Бенедикт XIII от 1337 г., адресирано до тази знатна дама, е допусната грешка при изписване на името на града, с който се свързва част от нейната биография. Застъпва се гледището, че става въпрос за Карвуна, разположена на Черноморското крайбрежие, а не за Крън, чиято локализация се търси на юг от Централна Стара планина. На тази база се развива хипотезата, че към 1337–1338 г. Карвунската област е преотстъпена на Балик и неговите братя, които са съюзници на цар Иван Александър, а Кераца Петрица е заставена да търси убежище в Сърбия, защото оспорва властта на своя син. За съжаление, интересните наблюдения на младите проучватели остават и до днес слабопознати на специалистите.

Изследването на д-р Георги Ковачев и проф. дин Иван Русев *„Средновековни манастири и църкви в Сливенската планина“* е включено в брой 4 от 1996 г. На базата на сведенията в писмените извори, топонимни данни и теренни обхождания на авторите се представя информация за манастири, храмове и параклиси от XIII – XVI век, които спадат към региона на т.нар. „Сливенска Света гора“. В това число се локализируют и няколко неизвестни или слабопознати на този етап манастири от епохата на Второто българско царство. Акцентира се върху разположението на духовните центрове на важни пътища, които свързват Търново с южните предели на държавата. Не на последно място се изтъква изводът, че църковната мрежа на Сливенската планина оцелява и след османското нашествие. Без съмнение тази публикация представлява важен принос върху църковната история на Сливенския край.

Цикъл статии върху различни проблеми от средновековната българска история са публикувани в кн. 1–2 на „Епохи“ от 1997 г., която съдържа изследвания в памет на акад. Димитър Ангелов († 1996 г.). На първо място, проф. д-р Георги Бакалов (1943–2012) се спира накратко върху жизнения път и научните приноси на известния български византолог и медиевист. Статията на проф. Петър Ангелов е посветена на представите за външния вид на българите във византийската книжнина (с. 10–36). На базата на подробен преглед на сведенията в изворите авторът стига до извода, че въпросните представи имат относителен характер. Те се базират както на лични впечатления, така и на стереотипи и предразсъдьци. През VII–IX век в очите на византийците преобладава прабългарската традиция във външния вид на поданиците на езическите ханове. Подчертава се обстоятелството, че през XIII–XIV век сред отделни представители на българския елит се засилва модата да се подражава на ромейте.

Във своята статия проф. д-р Пламен Павлов представя ролята на куманите във Византия през XIII–XIV век (с. 37–53). Авторът убедително защитава гледището, че по отношение на този народ във вътрешнополитически план са налице класическите белези на ромейския универсализъм. Според известния учен куманите носят голяма „отговорност“ за византийските военни успехи и най-вече за охраната на границите на империята през посочения период. Ценно значение имат и събраните от автора топонимични данни за географското местоположение на кумански групи на Балканите. Като цяло публикувания от проф. Павлов материал обогатява с нови щрихи познанията за значението на куманския фактор на Балканите.

Проучването на Елена Койчева в същия брой – *„Седемте славянски племена и числовият модел на света“* (с. 54–62) – фокусира вниманието върху добре познатите сведения на Теофан Изповедник за славяните на север от Стара планина в края на VII в., като допълва с нови аргументи тезата на проф. Ив. Дуйчев, че числото 7 в случая не трябва да се схваща буквално, а в символичен план. Изказва и предположението, че византийският хронист възпроизвежда в текста си родословна легенда на българските славяни, подобна на легендите на хървати и чехи.

Изследването на проф. д-р Бистра Николова „*Неназован българо-византийски конфликт при хан Омуртаг*“ (с. 63–76) разглежда преди всичко някои въпроси, свързани със съдбата на пленените ромеи в България до момента на тяхното завръщане в империята през 837 г. Обективният прочит на изворите води авторката до извода, че по силата на мирния договор от 815 г. част от пленниците са върнати в родината. Критичният преглед на данните за гонения над християните при управлението на хан Омуртаг (814–831) позволява да се формулира хипотезата, че става въпрос не за дирижирана от централната власт кампания на религиозни репресии, а за въоръжен сблъсък между пленниците и българските власти. Причината за сблъсъка е опитът на ромеите с оръжие в ръка да си пробият път до пределите на Византия. Времето на този конфликт не може да се определи с точност, но той се вписва в рамките на царуването на Омуртаг. Без съмнение работата на проф. Николова е ценен принос за изясняване на актуалния дискуссионен въпрос за степента и мащабите на разпространение на християнството в България преди 864/865 г.

В същия брой академик Васил Гюзелев публикува своето изследване „*Наблюдения върху някои писмени свидетелства за среднобългарския език от XIII–XV век*“ (с. 77–81). В него се посочват известия в гръцки, западноевропейски и домашни извори, които спомагат чувствително да се задълбочат наблюденията и изводите за ролята и развоя на нашия език от периода на Второто българско царство. На първо място, се доказва, че за византийските писатели българският език остава „варварски“, докато при западните автори липсва такъв оценъчен подход с негативен характер. На второ място, се посочват редица сведения за употребата на българския език в историко-географските области Мизия, Тракия, Македония, Добруджа, Бесарабия, Трансилвания и Карпатите. Подчертава се, че във Влашко и Молдова той остава официален книжовен, държавен и богослужебен език. Анализира се и твърдението на Константин Костенечки, че създадения от светите братя Кирил и Методий славянски книжовен език е на основата на „изящния и красив руски език“. Според академик Гюзелев това внушение подсказва, че през XIV–XVI век настъпва известна ерозия в традицията, която повелява, че старобългарският език има първенстващо положение.

Статията на проф. дин Илия Г. Илиев „*Регинският мирен договор и средновековният град Цепена*“ (с. 82–90) изследва ролята на родопската твърдина за българо-никейските отношения в средата на XIII век. Авторът предлага по-различен превод на един от най-важните извори за епохата – „*Посланието на император Теодор II Ласкарис до неговите източни поданици*“. Стига се до извода, че именно овладяването на Цепена гарантира никейските владения на Балканите. Освен това се подчертава, че градът е разположен на място, където минават важните пътища, което обяснява неговата ключова роля както за Никея, така и за България.

Доц. д-р Иван Лазаров участва в сборника в памет на акад. Д. Ангелов с проучването „*Виргинската грамота на цар Константин Тих-Асен (1257–1277) и проблемът за престолонаследията в държавно-политическата идеология на Второто българско царство*“ (с. 91–103). Сред най-важните приноси на публикацията е уточняването на времето на издаването на въпросната грамота, а именно между 1265 и 1269/1270 г. Внимателният прочит на документа показва, че линията на наследяване на престола в него е много по-различна в сравнение с останалите български царски грамоти от XIII–XIV век. Като главен път за получаване на трона се изтъква изборът на кандидат от страна на аристокрацията. Това маркира много съществена промяна в механизмите за получаването на властта, защото вариантът „избор на цар“ получил силна подкрепа пред варианта „наследяване по сребрена, женска линия“. Нещо повече, към 1256–1257 г., както в други европейски страни, така и в България, мощните аристократични родове получават решаващ глас при посочването на следващ владетел.

Темата на проф. дин Ани Данчева-Василева е посветена на съдбата на Северна Тракия през първите десетилетия на XIV век (с. 109–119). В изследването пунктуално се проследява ходът на българо-византийските отношения през споменатия период, като се отделя повече

внимание на историческите събития, свързани с Пловдив. Приема се, че политическата линия на царете Теодор Светослав и Георги II Тертер се стреми да възстанови отделни традиции от епохата на първите Асеневци. Едно начинание, което се осъществява след десетилетия на упадък на Българското царство. За военно-политическа хегемония на Балканите не може да се говори, но за сметка на това е налице целта да се присъединят към държавата областите, населени с българи.

Статията на проф. д-р Мария Спасова „*За значението на житъница от Крепчанския недатиран надпис*“ (с. 120–128) повдига серия интересни въпроси, свързани с известния лапидарен паметник. Авторката проучва всички употреби на съществителното *житъница* в старобългарските текстове от X–XI век. Анализът дава основание да се изкаже предположението, че в надписа от скалния манастир при с. Крепча думата е със значение ‘убежище, живелище; място за усамотение, тайно място, скривалище’. Да напомним, че традиционното тълкуване на лексемата е в смисъл на ‘житница, хамбар’. Новият превод, предложен от проф. д-р М. Спасова, позволява да се потърсят по-различни причини за изсичането на надписа и за времето на неговата поява. Според авторката недатираният надпис е пряко свързан с надписа от 921 г. от същия скален комплекс, в който се съобщава за смъртта на „праведния отец Антони“. Следователно интерпретираният надпис се отнася към първата половина на X век. Основание за подобна датировка предоставя и правописът на текста, в който са налице признаци на преход от глаголица към кирилица. Всичко това подсказва, че лапидарният паметник е изготвен като предупреждение към монах, който възнамерява да се настани в скалната църква некропол, където е погребан „отец Антони“. Въпреки изминалите години от публикацията на проф. Спасова тя и до днес подхранва нестихващите дискусии около надписите в скалния манастир при с. Крепча. Дори и тази констатация е достатъчно доказателство за високата научна стойност на уточненията, предложени от изтъкнатата изследователка на средновековната българска култура и език.

Следващите публикации по средновековна българска история на страниците на списание „Епохи“ намират място в книжка 2 от 1997 г. Статията на проф. д-р Пламен Павлов „*Къде в земята на русите е бил Иван Асен II?*“ (с. 103–110) провокира множество интересни проблеми. На първо място, се обръща внимание, че към момента на напускането на страната от Иван Асен и неговия брат Александър въпросът за наследяването на престола не е категорично решен в тяхна полза. На второ място, се посочват редица аргументи, които подлагат под съмнение хипотезата на В. Златарски, че синовете на цар Иван Асен I намират убежище в Галицко-Волинското княжество. Проф. Павлов доказва, че точно тогава там се разразява политическа криза, съчетана с налагането на силно унгарско влияние. Освен това Галицко-Волинското княжество е последователен съюзник на Византия. Ето защо съвкупността от споменатите фактори прави невъзможно присъствието на българските принцове в земите на Галич. Свидетелствата на писмените извори и вещото познаване на политическите условия в началото на XIII век водят проф. Пл. Павлов до убедителния извод, че Иван Асен и Александър намират убежище в Киевска Рус. Едно виждане, което остава да бъде възприето от по-широк кръг медиевисти.

В същата кн. 2 от 1997 г. е отпечатана и статията на д-р Лъчезар Кръстев „*Една хипотеза за произхода на влашкия воевода Йоан Басараба (ок. 1324–1352)*“ (с. 128–138). В нея авторът привежда аргументи в полза на виждането, че родът на Басараба има кумански корени и неговите разклонения могат да се проследят в земите по двата бряга на р. Дунав. Логично звучи предположението, че боляринът Бесар, чиито тленни останки са погребани в търновската църква „Св. 40 мъченици“, има родствена връзка с Басараба, който започва своя политически възход към 1321 г. като съюзник на видинския деспот и бъдещ български цар Михаил III Шишман. Без съмнение бележките на д-р Кръстев са особено ценни за изследването на темата за българското политическо и културно влияние на север от Дунав през XIV и XV век.

През 2000 г. в кн. 1 на „Епохи“ излиза съобщението на акад. Марин Деведжиев „*На кое място е сключен договорът, с който се поставя началото на българската държава?*“ (с. 121–

124). В центъра на вниманието е информацията на византийските хронисти за областта, достигната от българите на Аспарух, след победата над ромеите в Онгъла през 680 г. Според изтъкнатия учен става въпрос за днешната Девненска низина. Именно там е подписан и договорът, с който се слага край на военните действия между България и Византия. В заключение проф. Деведжиев споделя болката си, че същата зона днес се намира в тежка екологическа ситуация. Извод, който продължава да бъде актуален и близо 20 години след отпечатването на публикацията.

Статията на д-р Стоян Михайлов „*Към въпроса за хронологията на българо-византийските конфликти в периода 756–766 г.*“ е включена в книжка 3–4 от 2000 г. В нея се отстоява гледището, че наложеното в историографията виждане за противоречия в сведенията на византийските хронисти Теофан и патриарх Никифор по отношение на изследвания период търпи ревизия. Като много по-перспективен подход за изследване се очертава идеята за синтез между текстовете на двамата ромейски автори. Важно значение имат уточненията на изследователя за хронологията на управление на някои български владетели през втората половина на VIII век. Основната причина за конфликта с империята, започнал през 755–756 г., се търси във вътрешнополитическото състояние на българската държава. Нестабилността на централната власт в Плиска се обяснява със стремежа към подмяна на част от управляващата върхушка. Като цяло концептуалните наблюдения на д-р Стоян Михайлов представляват съществен принос в проучването на събитията и процесите в България през „тъмния“ VIII век.

Книжка 1–2 на сп. „Епохи“ за 2003 г. съдържа материали от Международната научна конференция в памет на двама видни представители на търновската медиевистика – доц. Борислав Примов и доц. Георги Първев. Значителна част от публикациите са в сферата на средновековната българска история. На първо място е публикувано изследването на проф. дин Ани Данчева-Василева „*Метрополията Сердика между Централна и Западна Европа, и Европейския Югоизток през Късната античност и Ранното средновековие*“ (с. 33–40). Отделя се внимание на два главни въпроса – мястото на Сердика и Сердикийската митрополия в гражданската и църковната администрация на империята през IV–VI век и на политическите събития, които засягат града през посочения период. Акцентира се върху събора в Сердика през 343 г., който добре илюстрира важното място на града в църковните дискусии през IV век. Обръща се внимание и на обстоятелството, че от 70-те години на III век Сердика е административен център на провинция Вътрешна (Средиземна) Дакия. Наративните извори и надписите говорят, че през Късната античност в днешната столица има силно влияние на Римската църковна катедра. Особено ценен характер има уточнението на авторката, че Сердика е превзета от хуните през 442 г. Да напомним, че за дълъг период от време точната година на събитието остава предмет на дискусии. Статията на проф. дин Ани Данчева-Василева е израз на нейния продължителен изследователски интерес към съдбата на София през Средновековието. Продукт на дългогодишните търсения на изтъкнатата изследователка е наскоро публикуваната от нея монография по темата. За нас е важно да подчертаем, че началният стадий на работа върху толкова значим кръг от проблеми намира място на страниците на списание „Епохи“.

На следващо място сред материалите в чест на доц. Примов и доц. Първев се нарежда изследването на доц. д-р Неделчо Неделчев „*Римското политическо наследство на България при Тервел, Крум и Омуртаг*“ (с. 41–50). В него вниманието е съсредоточено върху събитията през лятото на 811 г., когато българите разгромяват армията на Никифор I и пленяват знаците на власт на империята. Това дава основание на владетелите в Плиска да изтъкнат своите претенции за права върху елементи от политическото наследство на Рим. От друга страна, изтъкнатите промени заставят Византия да внесе изменения в императорската титла. След 812 г. се въвежда формата – „*василевс на ромеите (римляните)*“. По същото време в България са засвидетелствани нови форми на владетелската титла, като „*кана сюбиги*“ и „*от Бога архонт*“. Те са израз на официални претенции за право на власт над римското политическо наследство. Нашите владетели

изтъкват ролята си на върховни военачалници и господари на много и различни народи, а именно това ги сближава с римските императори.

Статията на проф. д-р Сашка Георгиева „*За ролята на сексуалните отношения в брака – паралели между средновековния Изток и Запад*“ (с. 59–68) отправя нов, свеж поглед към тема, която спорадично привлича вниманието на изследователите на българското Средновековие. Авторката съпоставя базисни аксиоми от Свещеното Писание и позициите на Светите отци с информацията на български средновековни текстове. Изтъква се, че както на Изток, така и на Запад остава меродавен възгледът, че сексът в рамките на брака е позволен само ако води до създаването на деца или предпазването на един от партньорите от блудство и прелюбодеяние. При това съпрузите трябва да са въздържани и да избягват стремеж единствено към удоволствие.

Редица важни за кирило-методиевистиката въпроси повдига съобщението на доц. дин Димо Чешмеджиев, озаглавено „*Св. Лаврентий – една хипотеза*“ (с. 69–77). Във фокуса на авторовото внимание е слабо позната личност, която в някои писмени извори се причислява към групата на светите Седмочисленици. На първо място, авторът убедително доказва, че св. Лаврентий не може да се причисли към кръга от ученици на светите братя Кирил и Методий. Става въпрос за друг светец, чието име се появява в произведението на Теофилакт Охридски в резултат на интерполация. На следващо място се проследяват основните моменти от култа към св. Лаврентий в Рим и присъствието му в т.нар. Литургия на св. апостол Петър. Показателно е също така, че изследваната личност присъства в композицията на известната фреска с изображение на св. княз Борис–Михаил в Рим. Не на последно място се посочва, че в изворите е документирано присъствието на епископ св. Лаврентий в Лихнида (Охрид) през V век. Изследването на доц. Чешмеджиев се отличава със задълбочен анализ на източниците и представлява безспорен принос по темата за делото на славянските апостоли и техните сподвижници, както и историческия спомен за тях.

В същия брой на списание „Епохи“ са включени и две статии на историци медиевисти от Република Македония. Първата от тях принадлежи на доц. д-р Бобан Петровски – „*Отношението на населението и местните власти от Северозападна Македония (Полог и Скопие) към „варварите“ – нормани и „цивилизваните“ византийци по време на византийско-норманската война от 1081–1085 г.*“ (с. 129–140). Според автора местното население и ромейският елит са добре настроени към норманите, които не упражняват насилие над православните. Възстановяването на византийската власт обаче е придружено с репресии над нелоялните жители. Следващата публикация на историк от югозападната ни съседка е на проф. Александър Атанасовски – „*Ансберт за преминаването на един кръстоносен отряд през областта „Градец“*“ (с. 141–147). В проучването се анализират сведенията на австрийския каноник Ансберт за движението на участниците в Третия кръстоносен поход. Отхвърлят се съществуващите в историографията виждания, че енигматичния обект „Градец“ се намира до Пловдив или до Крива Паланка. Главният извод, до който се достига, е, че той се намира до село Град в областта Пиянец, където се регистрират останките на средновековна крепост. Може убедено да се констатира, че материалите на колегите от Университета в гр. Скопие представляват ползотворен поглед към историята на югозападните български земи през Средновековието.

В разглеждания брой на журнала е включено и изследването на проф. д-р Пламен Павлов, „*Щрихи към „идеологическия портрет“ на цар Калоян (1197–1207)*“ (с. 159–168). Известният историк предлага на вниманието на читателите необичаен поглед към личността на великия владетел. Преди всичко проф. Павлов разсъждава около възможността Калоян действително, а не само по дипломатически съображения, да се смята за приемник на римляните. Идея обусловена от неговите добри познания върху историята и многобройните видими паметници от епохата на древен Рим в българските земи. Стремежът на цар Калоян да мъсти на ромеите за действията на император Василий II срещу българите също се интерпретира с оглед на високата му историческа култура. Систематичното насилие над византийците обаче не пречи на търнов-

кия повелител да претендира за титула на „ромейски“ император. От друга страна, става ясно, че българският владетел не е чужд на доктрината на „папо-цезаризма“. Друг момент, който традиционно се пропуска и на който в текста се обръща внимание е политиката на цар Калоян към североизточните български земи. В обобщен вид размислите на проф. Павлов съдържат множество нови нюанси към образа на цар Калоян, а от тази гледна точка постиженията на владетеля придобиват още по-висока стойност.

Статията на проф. Василка Тъпкова-Заимова *„Владетелската титулатура според папската кореспонденция от XIII век“* (с. 169–180) изследва заявената материя в писмата на папите Инокентий III, Хонорий III, Григорий IX и Инокентий IV. Основно внимание се отделя на титлите на българските владетели в епистолярното наследство на изброените римски понтифекси. Убедително се показва, че през посочения период (1189–1254 г.) е налице девалвация в титулатурата на владетели в Югоизточна Европа, което се дължи на политическите сътресения на Балканите. Текстът на проф. Тъпкова-Заимова, която за съжаление наскоро загубихме, е изпълнен със съдържателни идеи и наблюдения. От него струи ерудиция и задълбоченост, четивност и тънък усет за най-важното, така характерни за безвъзвратно отминалата епоха на аристократите на духа в науката.

Цикълът публикации по средновековна българска история в брой № 1–2 от 2003 г. завършва със съобщението на д-р Момчил Младенов *„Император Йоан VII Палеолог и българските земи през 1390“* (с. 189–195). Тезата, която авторът застъпва е, че при завръщането си от Генуа в Константинопол през 1390 г., василевсът преминава през Видинското царство и получава подкрепата на цар Иван Срацимир за овладяването на ромейския престол.

В кн. 1 на „Епохи“ от 2006 г. са отпечатани две дискуссионни статии свързани с българското военно изкуство през Средновековието. Първата от тях принадлежи на Станимир Димитров и е озаглавена *„Битката при Одрин на 14 април 1205 г., или За тромавото западно рицарство“* (с. 205–217). По признанието на самия автор проучването е провокирано от по-ранна публикация по същата тема на проф. Ивелин Иванов. От своя страна, Ст. Димитров анализира броя на рицарите, които участват във сражението, техния строй, въоръжение и снаряжение. Едно от основните внушения е, че рицарите не са толкова тежкоподвижни и уязвими при спешаване, както обикновено се смята. Авторът също така приема, че армията на цар Калоян разполага с тежка конница, равностойна на своя западен еквивалент. Втората статия е от проф. д-р Ивелин Иванов и до голяма степен е предизвикана от цитираната работа на Станимир Димитров. Въз основа на дългогодишните си изследвания върху военното дело в средновековна Европа проф. Иванов доразвива своята концептуална позиция за битката от 1205 г. Той изтъква нови аргументи и съображения, които поднася с последователна научна толерантност и обективност. Всъщност именно подобен вид дискусии са гръбнакът на историческото дирене и списание „Епохи“ е платформата, на която сме уверени, че те ще продължават.

Отново в раздел „Дискусии“, но този път в кн. 2 от 2006 г. е включена статията на проф. д-р Анчо Калоянов – *„Фалшификат ли е каменната плоча с надписа на цар Самуил от Воден?“* (с. 139–144). Според известния учен съдържанието на лапидарния паметник съответства на социокултурната ситуация в България към 991 г. Авторът застава зад позицията, че първоначално надписът е изсечен на глаголица, а е „транслитериран“ на кирилица през 30-те години на XIII век. Окончателния си вид текстът придобива през 30-те години на XIV век при управлението на цар Михаил III Шишман Асен. Тези идеи на проф. Калоянов стават база за последвалото изследване на епиграфския паметник.

Книжка 1–2 от 2007 г. съдържа изследвания и материали в памет на изтъкнатия изследовател на западноевропейската история през Средновековието доц. д-р Стоян Богданов. В книгата намира място статията на д-р М. Младенов *„Отражението на Лионската уния от 1274 г. в някои среднобългарски книжовни паметници“* (с. 101–112). В нея се защитава виждането, че стремежът на Българската православна църква да поеме ролята на лидер в православния свят,

намира израз в отделни литературни творби, като „Сказание за Сивила“, „Разумник указ“ и „Солунската легенда“. В същия брой проф. д-р Ивелин Иванов публикува дискуссионното изследване „*Кръстителят и Отстъпникът: Княз Борис I и Владимир-Расате между митологията и реалността*“ (с. 141–154). Авторът приема, че сведенията за помилването на част от участниците в бунта от 865 г. (866 г.?) се дължат на идеализирания образ на княз Борис–Михаил в християнската литературна традиция. Изказва се тезата, че по повод църковните противоречия между Изтока и Запада, князът покръстител се проявява като добър, но не и изключителен дипломат. Подлага се на ревизия и утвърденото в нашата историография виждане, че именно България диктува динамичните отношения между Папството и Константинополската патриаршия през втората половина на IX век. Допуска се също така, че княз Владимир-Расате води политика на религиозна толерантност. Бележките на проф. Иванов подлагат на нова интерпретация външната и вътрешната политика на България през втората половина на IX век. Точно в това е тяхната главна ценност. Разчупването на утвърдените представи и натрупаната инерция в нашата историопис е безусловна необходимост пред модерната българска наука.

През 2008 г. в кн. 1–2 е отпечатана статията на д-р Момчил Младенов „*Петър II Делян и Алусиан: „кралските знаци“ в средновековна България*“ (с. 65–73). В нея се застъпва гледището, че вярата в т. нар. „кралски знаци“ (signe royal) е разпространена не само в Западна Европа, но е характерна и за менталността на средновековните българи. В този смисъл се интерпретира „тайният белег“ върху рамото на Алусиан, чрез който се доказва неговата принадлежност към българската царска фамилия.

Дискуссионната статия на Неделчо Неделчев „*Ранната българска държавност – тюркска или индоевропейска?*“ намира място в кн. 1 от 2014 г. (с. 101–113). В нея авторът прави преглед на хипотезите за тюркския или индоевропейския произход на българите и тяхната държавност. Анализът на имена и титли води до извода за наличието на сарматски или индоевропейски корени на древните българи.

Книжки 1 и 2 на сп. „Епохи“ от 2015 г. съдържат изследвания и материали в чест на 60-годишнината на един от доайените на търновската медиевистика – доц. д-р Иван Лазаров. Започваме прегледът на статиите върху проблеми от Българското средновековие, които са включени в кн. 1 с проучването на проф. дин Георги Атанасов, „*Патрицията Органа (Червеният кан, Бу-юргона, Моходу-хеу?) и началото на българската държавност*“ (с. 55–64). В него се подлагат на критичен анализ сведенията на източниците за политическата история на българите през първата половина на VII век. Приема се, че анонимният „хунски“ вожд, покръстен заедно със свитата си през 619 г. в Константинопол и удостоен с титлата „патриций“, е Органа, вуйчо на Кубрат. На второ място, се представят основни моменти от инвеститурата на патриция и неговите регалии. Авторът смята, че разчитането на монограма върху третия пръстен от съкровището от Малая Перешчепина като „Бат Органа патриция“ остава меродавно. Защишава се виждането, че Органа е идентичен с Моходу-хеу, син на великия каган Кара-чурин от рода Ашина. След 612 г. Моходу-хеу (Органа) и Кубрат вече водят самостоятелна външна политика, която осигурява независимост на българо-уногундурския съюз. Безспорно изследването на проф. Атанасов представлява съществен принос върху началния период от развитието на българската държавност през Средновековието. Новите идеи и допълнителните аргументи в полза на изказани вече в научното дирене хипотези превръщат изследването на проф. Атанасов в съществен принос върху първоначалната история на българската държавност.

Статията на доц. д-р Стефан Йорданов „*Средновековният български апокрифен владетел и колегията на хана и кагана в политическата практика на Първото българско царство. II. Ханът/Канът в титулната практика и социално-политическата действителност на средновековното българско общество*“ (с. 65–80) представлява продължение и допълнение на по-ранни изследвания на автора по този интерес кръг проблеми. В основата на изследването е въпросът за мястото на носителя на титлата „хан/кан“ в системата на върховната власт и

проблема за етимологията на титлата. Първо, с редица аргументи от лингвистичен и исторически характер се доказва, че в съставната титла „кана сюбеги“ не може да се търси ираноезичен израз. Второ, потвърждава се тезата на В. Бешевлиев, че същата композитна титла показва чертите на език от тюркската езикова група и представлява изафетна конструкция със значение, ‘ханът – водач на войските’. Тази титла е свързана с административно-политическата система „тъолистардуш“. Защитава се виждането, че потестарно-политическата система на Първото българско царство в значителна степен наследява потестарно-политическата система на т.нар. в литературата „номадски империи“. Приема се, че сред прабългарите има наличие на функционираща двоична владетелска (дуално-колегиална) институция. Убедени сме, че тази публикация представлява важна и навременна стъпка към изясняването на широк кръг от проблеми, свързани с езика и държавническата традиция на прабългарите. Не на последно място, наблюденията на доц. Йорданов са призвани да отхвърлят погрешни езиковедски етимологии и предвзети теории.

Съобщението на д-р Иван Христов „Бележки по въпроса за чужденците в историята на Първото българско царство (680–870 г.)“ (с. 81–85) проследява преди всичко пътищата, по които представители на изследваната група попадат в българската държава в периода от края на VII век до 70-те години на IX век. Доказва се, че основната маса чужденци са пленниците, а най-голямото влияние на чуждо население съвпада с управлението на Крум и Омуртаг. Въпреки ограничената база от писмени извори авторът успява да докаже, че става въпрос за пъстра и интересна група в историята на средновековната българска държава.

В същата книжка намира място и статията на гл. ас. д-р Янко Христов „Военнопленниците в българо-сръбските отношения през Ранното средновековие“ (с. 86–98). Текстът предлага интересен ракурс към добре познатите аспекти на политическите и военните контакти между българите и сърбите. Доктор Христов стига до извода, че не може да се установи дори приблизителният брой на българските военни, които попадат в плен на западните съседи, но той е несравнимо по-малък от заловените представители на сръбския елит. Именно тези хора са използвани от българския двор за прокарване на неговата политическа линия в зоната на Централните и Западните Балкани. Не на последно място се привеждат аргументи, които показват, че българските пленници в Сърбия не могат да се счита за следствие от масови депортации и оплячкосване на значителни територии на нашата държава. И в нашата, и в чуждата историография е известно, че не липсват проучвания за българо-сръбските отношения през началния период на Средновековието. В този смисъл статията на д-р Христов е важен шрих към темата, защото в нея се отправя поглед към проблемите от ракурс, който е пропуснат от изследователите.

Текстът на проф. дин Илия Г. Илиев „Възникване на Деволското книжовно и литературно средище“ (с. 107–116) представя основни моменти от дейността на св. Климент в югозападните предели на българската държава в края на IX и началото на X век. Акцентира се върху създадения от княз Борис–Михаил и което може да се съпостави с Плиска и Преслав. Освен това се изказва предположението, че „добавки“-те на деволския епископ Михаил от XII век върху историческия труд на Йоан Скилица са продукт на дълготрайното влияние и значение на деволското книжовно средище. Проф. дин Илия Илиев е дългогодишен и заслужил изследовател на личността и делото на св. Климент Охридски, а разглежданата публикация е значим шрих към облика на известния ученик на славянските апостоли, но в равна степен тя разкрива и нови страници от книжовния живот през епохата на „Златния век“.

Статията на доц. д-р Димитър В. Димитров „Властовата харизма на името „Йоан“ през Средновековието“ (с. 177–194) разглежда необичаен аспект от политическата идеология на средновековната българска държава. Авторът доказва, че андронимът „Йоан“ е широко разпространен сред висшето духовенство в християнския свят. След X век името носят и редица светски владетели, но се превръща в име символ едва в епохата на Второто българско царство. Именно чрез това име владетелят придобива династическа легитимност и суверенитет.

Изследванията по средновековна българска история в кн. 1 на сп. „Епохи“ от 2015 г. завършват с материала на покойния проф. д-р Валентин Плетнъов „Североизточна България в писмените извори по време на варварските нашествия през XI–XII век“ (с. 215–233). Въз основа на широк спектър писмените извори (византийски историци, агиографски творби, руски летописи и др.) и археологически данни, се дискутира значението на т.нар. „второ Велико преселение на народите“ за съдбата на Българския североизток, като част от Византийската империя. Акцентира се върху нашествията на печенегите през 30-те години на XI век и като следствие от изоставянето на редица селища и крепости в Добруджа от техните жители. Отчита се, че животът продължава в градовете разположени по течението на р. Дунав и Черноморието. Към средата на същото столетие в тях вече са регистрира присъствието на печенежко население. На фона на общото изложение на събитията авторът се спира и на отделни спорни въпроси в историческата география на Североизточна България. Това, както и уточняването на редица детайли от отношенията на печенегите, узите и куманите с империята, придава висока стойност на изследването.

Както вече посочихме, кн. 2 на „Епохи“ от 2015 г., (отпечатана през 2018 г.) съдържа следващата част от изследванията и материалите, посветени на 60-годишнината на доц. д-р Иван Лазаров. Първата публикация, свързана с въпроси на средновековната българска история в дискутираното издание, принадлежи на д-р Момчил Младенов – „Славяните между Византия и България в края на VIII век“ (с. 311–320). В нея се застъпва виждането, че през последните години на осмото столетие българската държава продължава да се намира в криза и има слабо влияние върху балканската политика. Също така се отстоява позицията, че мащабната конфронтация между българите и империята поражда условия за засилване независимостта и консолидацията на славянските племена на полуострова.

Следващата статия, на която спираме вниманието си, принадлежи на доц. д-р Георги Н. Николов и е озаглавена „Убийството на българския цар Гаврил-Роман Радомир (1014–1015 г.)“ (с. 321–329). В нея се анализират свидетелствата на всички писмени извори (домашни, гръцки, латински, арабски) за кончината на споменатия владетел. Подчертава се, че гибелта на цар Гаврил-Роман Радомир е първият случай в историята на България през Ранното средновековие, когато царят е отстранен насилствено от трона и е убит от родствено лице. Същевременно това е вторият случай на държавен преврат през периода на Първото българско царство след детронирането на княз Владимир-Расате през 893 г. Анализът на доц. д-р Георги Н. Николов касае не само обстоятелствата около гибелта на цар Гаврил-Роман Радомир, но изяснява и съществени моменти от сътресенията в царската институция в края на Първото българско царство.

В същия брой е включен и материалът на доц. д-р Кирил Маринов „Бунтовният Хемус. Масивът като база за нападения и убежище по време на първите Асеновци“ (с. 330–347). Текстът отразява трайните интереси на автора към ролята на Стара планина в българо-византийските отношения през Средновековието. Доц. Маринов изтъква, че Балканът има ключова роля за стратегическите цели на българите и то в период на неукрепнала държавност, в края на XII и началото на XIII век. Аналитичният подход към източниците и историческите факти водят до извода, че планината се използва както за спасение на българите, така и като плацдарм за нападения срещу византийците. Написана с ерудиция и вещина, статията е издържана в най-добрите традиции на академичната византинистика и медиевистика.

Доктор Анелия Маркова участва в юбилейното издание със съобщението „Антисръбската политика на цар Михаил II Асен – 1253–1254 г.“ (с. 348–351). Наблюденията на авторката върху политическата ситуация на Балканите в средата на XIII век провокират виждането, че българо-сръбският конфликт от 1253–1254 г. е повратна точка в отношенията между двете страни. Не по-маловажно е и заключението, че основната цел на търновския суверен е подчинението на сръбските земи, които се разглеждат като принадлежащи на българската корона. Една традиция, която се проследява още от епохата на Първото българско царство. Бележките

на доктор Маркова представляват стойностни допълнения към „разплитането“ на възела от противоречия на Балканите в средата на XIII век.

Известно е, че през Средновековието жената е систематично negliжирана, а писмените извори съхраняват малко информация за представителките на прекрасния пол. В тази връзка статията на доц. д-р Румяна Комсалова, „*Жената във властовите структури на Второто българско царство*“ (с. 352–358) повдига серия интересни въпроси. В нея се отстоява концепцията, че търновските царици са действащ фактор в управлението на държавата. От друга страна, се подчертава, че българските знатни дами, които се намират в чужди страни, влияят върху тяхната политиката по адрес на България. Не на последно място се изтъква, че представителките на владетелската фамилия са важен „инструмент“ в дипломатическите отношения на Българското царство през XII–XIV век. Въпреки ограничения обем доц. Комсалова убедително и релефно показва, че ролята на жените в политиката и дипломацията съвсем не е монопол на Новото време.

С приносен характер е и изследването на доц. д-р Николай Марков „*За мнимото нападение на венецианския флот върху Несебър през 1257 г.*“ (с. 359–368). Авторът щателно анализира информацията в т.нар. „Венециански аноним от 1268 г.“, в който се съобщава за окупирането на Месемврия от венецианците и за пренасяне мощите на св. Теодор от черноморския град във Венеция. Привличането на други източници и критичният подход към тях провокират заключението, че въпросните свидетелства не са автентични. Установява се също така, че най-ранното, сигурно представяне на епизода се намира в историческия труд на венецианския дож Андреа Дандоло, написан през 40-те години на XIV век. Историкът на републиката съзнателно деформира събитията, воден от стремежа да обоснове венецианските претенции върху Черноморския басейн. Сигурни сме, че размислите на доц. Марков ще предизвикат интерес сред медиевистичната общност у нас и в чужбина и ще послужат за основа на солидна дискусия.

Статията на гл. ас. д-р Николай Хрисимов „*Неизвестни и слабо познати надписи от ранното българско Средновековие*“ (с. 371–379) въвежда в научно обръщение или провокира повишен интерес към седем епиграфски паметника от епохата на Първото българско царство. Изпълнени в различни графични системи, въпросните надписи предоставят нови данни за разпространението на книжовността и образованието в периферните зони на българската държава през IX–XI век, а това съществено обогатява познанията върху културния живот в епохата на Първото българско царство.

Множество нови и интересни наблюдения са налице в проучването на проф. д-р Анчо Калоянов „*Църковният закон на патриарх Василий в Архивския Номоканон (ЦИАИ 1160)*“ (с. 380–388). Авторът задълбочено анализира преписа на Епитимийния номоканон на Българската църква от края на XIV век, т.нар. Архивски номоканон, и приема, че неговият първоначален състав възниква във Велики Преслав през 913 г. Проф. Калоянов стига до извода, че дискутираният правен текст всъщност представлява църковен закон и е дело на търновския патриарх Василий. Съставен в началото на неговото архиерейство, документът е обновяван след сключването на унията с Папството (1204 г.) и църковния събор, свикан от цар Борил (1211 г.). Вярваме, че уточненията на проф. Калоянов ще бъдат взети под внимание от историците на Църквата, които обичайно пропускат третирания в случая извор.

Темата за кодекс № 1160 от Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия е продължена от доц. д-р Камен Димитров, на когото дължим превода на части от текста на паметника (с. 389–397). Авторът публикува за първи път на новобългарски език корпуса от правила (л. 165_а–181_б), за които се смята, че са дело на патриарх (примас) Василий (1186–1232 г.). Преводът е извършен по самостоятелно установен текст от фототипното издание на ръкописа. Едва ли е необходимо специално да подчертаваме, че усилията на доц. Димитров ще дадат нов тласък в проучването на кодекса и българската църковна история през Средновековието.

Върху важен въпрос от българската литературна история е посветено и изследването на проф. д-р Димитър Кенанов, „*Молитва на Григорий мних и презвитер към светото Причастие*“ (с. 398–404). В основата на диренето е текст към „Каноник“ от XVII век, съхраняван в Руската държавна библиотека, Москва (ф. 304. I. № 284). Той съдържа молитва преди св. Причастие, написана от монаха и презвитер Григорий. В качеството на работна хипотеза се изказва виждането, че това представлява произведение на самия Григорий Цамблак. Разбира се, както уточнява и самият учен, сигурно решение може да се даде само след откриване и проучване на нови преписи на творбата. Поставянето на тази научна задача е сред основните заслуги на проф. Кенанов.

Висока научна стойност има изследването на проф. д-р Мария Спасова, „*Цамблаковата проповед О оуспшии – социална картина на живота в България през XIV век*“ (с. 405–418). Произведението предлага изключително ценен „разрез“ на българското общество през XIV век, включително и менталните нагласи на отделните прослойки. Освен великолепен превод на хомилията авторката прави и много задълбочен анализ на съдържащата се в нея историческа информация. Коментарът засяга както отделни социални групи (боляри, войници, селяни, моряци, занаятчии и т.н.), така и тревожните внушения на средновековния писател по повод ненаситния стремеж към власт и богатство. Казано накратко, дискутираната статия представлява ценен принос за изясняване на една от най-слабо документираните теми в Българското средновековие – социалните структури. Не на последно място публикацията на проф. Спасова обогатява с нови щрихи и творческия лик на Григорий Цамблак. Виждаме писател, който не се дистанцира от наболелите проблеми на своето драматично време и който има жива връзка със своето паство.

Съвместната статия на доц. дин Димо Чешмеджиев и проф. д-р Пламен Павлов, озаглавена „*Високите Западни Родопи през Средновековието*“ (с. 477–480), поставя редица въпроси, свързани с мястото на Доспат, Девин и Батак в българската история. Авторите проследяват съдбата на този край от заселването на славяните (VI в.) до падането му под властта на османците през втората половина на XIV и началото на XV век. Прегледът на фактите показва, че Западните Родопи са неделима част от българското етническо пространство през цялото Средновековие. Според двамата бележити медиевисти процесът на приемане на исляма от местните българи е продължителен и неравномерен. В него по всяка вероятност съществена роля има и силната традиция на богомилското присъствие в тази част на Родопите. Аналогията, която правят авторите със съдбата на еретиците от Босна и Херцеговина, е резонна. Нека напомним, че босненските богомили приемат исляма като реакция на отрицателното отношение към тях от страна на Църквата през цялата епоха преди османското нашествие.

Проучването на Невен Илиев „*Номади в историята на средновековните Северозападни български земи*“ (с. 483–488) отправя по-различен поглед към съдбата на този край в периода от края на VII до края на XIV век. Регистрирано е присъствие на прабългари, власи, кумани, монголо-татари и яси в района. Наблюденията на изследователя водят до убедителния извод, че най-важно значение сред изброените групи имат куманите, които представляват внушителна военна сила, а споменът за тях се регистрира до нашето съвремие.

Сред публикациите по проблемите на средновековната българска история, които се включват в кн. 2 на сп. „Епохи“ от 2015 г. (2018 г.) намира място и съобщението на д-р Милен Николов „*Историята на една история: експедициите за търсене на Парория през 1984 и 1985 г.*“ (с. 489–493). Основната заслуга на автора е, че открива и обнародва забравените към днешна дата полеви дневници на две експедиции, организирани и проведени от „Клуб – 1300 години“. Този студентски научен клуб, създаден и ръководен от проф. дин Йордан Андреев и доц. д-р Иван Лазаров, функционира през 70-те и 80-те години на XX век. Сред неговите членове се наброяват имената на редица съвременни преподаватели и учени от Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и от други институции на историческата наука. Публикацията

на д-р Николов разкрива детайлно хода на двете експедиции в Странджа и Сакар и тяхното място в историята на издирването на енигматичния исихастки монашески център Парория. Събраните в хода на полевата работа данни, които за щастие са отразени в дневниците, днес са безвъзвратно изгубени и следователно представляват безспорен интерес за медиевисти, етнологисти, фолклористи и други изследователи на Странджа.

Продължавайки нашия преглед на заглавията по проблемите на Българското средновековие в сп. „Епохи“, достигахме до кн. 1 за 2016 г. В нея на първо място д-р Анелия Маркова представя резултатите от провеждането на Международната научна конференция по случай 830 години от въстанието на братята Петър и Асен и 780 години от началото на Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската патриаршия – *„Царевград Търнов и Второто българско царство в средновековния свят“* (с. 9–14). Един авторитетен научен форум, проведен от 26 до 28 октомври 2015 г. във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, чиито организатори са катедра „Стара и средновековна история“ и „Клуб по медиевистика“ към Историческия факултет. Доктор Маркова се спира на основните тематични групи от изнесените доклади, главните приноси в тях и проведените дискусии.

Във същия брой на списанието е отпечатана и статията на д-р Момчил Младенов *„Пропаганда и история в епохата на хан Крум“* (с. 49–56), в която се издига хипотезата, че още преди да заеме престола, Крум е свързан с византийските интелектуални среди, знае гръцки език и познава античната история. Използването на алюзии, свързани с древногръцката митология и култура, става част от пропагандата на българския владетел за завладяването на Константинопол.

В контекста на средновековната българска история в кн. 2 за 2016 г. намират място три материала, посветени на 80-годишнината на видния български учен академик Васил Гюзелев. На първо място, проф. дин Иван Тютюнджиев се спира на мястото на *„Велико Търново в научното творчество на акад. Гюзелев“* (с. 165–168). Прегледът на богатата библиография на големия изследовател на Българското средновековие, която наброява повече от 75 книги и 300 студии и статии, показва, че темата за столицата на Второто българско царство заема значително място в научното творчество на академика. В това число се включва държавно-политическата роля на града през XII–XIV век и особено неговото значение като духовен, просветен, книжовен и църковен център в православния свят. В тази насока са налице редица концептуални наблюдения на академик Гюзелев, на когото дължим и понятието „Търновски период“ в културната история на средновековна България.

Текстът на доц. д-р Иван Лазаров *„Философия на историята по Васил Гюзелев“* (с. 168–170) разкрива една не толкова популярна страна от мисловния свят на Учителя. Наред с неговите често изтъквани приноси: откриване и публикуване на нови извори за българската история през Средновековието; установяване на исторически факти и ситуирането им в правилен хронологически ред; наблюдения върху институциите, политическото и културно развитие на българското общество през онази далечна епоха; обективно осмисляне на мястото на България в общеевропейското развитие през Средновековието и т.н. доц. Лазаров представя юбиляра и като философ на историята. Този философски поглед е отправен, разбира се, към миналото, но и към днешния ден, защото академик Гюзелев е обществена фигура с висок авторитет и гражданска позиция по тревожните въпроси на нашето съвремие. Многобройните интервюта и публицистиката на академик Гюзелев, които традиционно не се включват в издадените в негова чест библиографии, убедително показват именно тази страна от мисловния свят учения.

Материалът на д-р Момчил Младенов *„Старата столица в житейския път на академик Васил Гюзелев“* (с. 171–173) разкрива малко известни страни от личната и професионалната връзка на големия историк със старопрестолния град. От първото посещение на Търново през 1942 г. чак до днес авторитетният български медиевист неотклонно е свързан с града на р. Янтра, който може да считаме за историческа и духовна столица на нашата страна. Академик

Гюзелев е сред първите преподаватели във Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий“ и е учител на редица известни историци и археолози, които се нареждат сред най-ярките възпитаници на Историческия факултет на търновската *Alma mater*. Признание за неговите заслуги е обявяването му за „Почетен доктор“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 2000 г. и удостояването му с наградата на името на св. Патриарх Евтимий през 2016 г.

Във същата кн. 2 на списанието е включена и статията на д-р Момчил Младенов „*За локализацията на славянското племе Верзити*“ (с. 230–235). Проучването се стреми да отхвърли традиционното ситуиране на въпросното племе на територията на днешна Република Македония. Според автора верзитите обитават Родопите и са съюзник на Византия, което дава възможно обяснение защо през 774 г. хан Телериг планира тяхното преселване в България.

И през 2017 г. изследванията върху средновековната българска история продължават да заемат трайно място в съдържанието на сп. „Епохи“. В кн. 1 е отпечатано съобщението на митрополит Йосиф Тетовско-Гостиварски „*Архиепископията Юстиниана Прима и нейното място в средновековните традиции на църковната автокефалност на Охридската архиепископия*“ (с. 74–77). Публикацията третира важен въпрос от църковното минало на Балканите, който има и силни съвременни измерения, на фона на отделни противоречия в православния свят. Авторът акцентира върху аргументите, по силата на които Охридската архиепископия е пряк приемник на създадената през VI век автокефална архиепископия Първа Юстиниана. Позиция, която дава най-силни гаранции в защита статута на Охридската църковна катедра, чиито архиереи от XII век насетне се титулуват „архиепископ на Първа Юстиниана (Охрид) и на цяла България“. Става въпрос за традиция, която има своите корени и в Българската патриаршия от X и началото на XI век, чийто архиерей за известен период резидира в Охрид.

В същия брой на журнала намират място и част от докладите и съобщенията, изнесени от участниците в Международната научна конференция, посветена на 1300-годишнината от сключването на българо-византийския договор от 716 г. Форумът, в който участват десетки изследователи от страната и чужбина, обединени от темата: „Българо-византийски отношения през Ранното средновековие (VII–XI век)“, се провежда на 28 и 29 октомври 2016 г. във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Той е организирана от Историческия факултет и Центъра за медиевистични изследвания в старопрестолния университет. Сред материалите от конференцията, на първо място, е един от пленарните доклади, който принадлежи на проф. дин Георги Атанасов – „*Мирни договори и съглашения на българската държава с Ромейската империя до 717 г.*“ (с. 162–174). Анализът на изворите води изтъкнатия медиевист до извода, че договорът от 619 г., сключен между патриция Органа и император Ираклий, като и следващият договор, подписан от кан Кубрат с василевса около 635 г., носят характера на традиционните съглашения на империята с нейните федерати. С право се изтъква, че договорът от 681 г. има съвсем различен характер. Той е по-скоро между две равноправни страни и с него Византия признава поражението си във войната с българската държава. Проф. Атанасов предлага интересен коментар и на проектодоговора от 704, договора от 705 както и емблематичния пакт от 716 г., за който се смята, че е органично продължение на предходните два документа. През пролетта на 717 г. този договор явно не е подписан отново от двете страни. Безспорно статията на проф. Г. Атанасов е важен принос върху дипломатическата история на българската държава в началния период от нейното съществуване.

Стопанските връзки между България и Византия през Ранното средновековие са сравнително слабо документирани в писмените извори. Ето защо съобщението на Стела Дончева и Николай Николов „*Нови свидетелства за българо-византийските търговски отношения в края на VIII–началото на IX век*“ (с. 175–178) заслужава вниманието на специалистите. В него се публикуват два византийски печата от времето на императрица Ирина и император Никифор I, открити в по-малки селища. Това показва, че техните обитатели също поддържат търговски връзки с пазарите в Тесалоники (Солун) и Тракия.

Важни аспекти от стратегическата концепция на българската страна в двубоя с Ромейската империя в края на X и началото на XI век, се подлагат на анализ във статията на доц. д-р Сашка Георгиева *„Цар Самуил в съперничество с Византия за контрола върху Via Egnacia и Драч“* (с. 188–195). Авторката предлага нова интерпретация на военната кампания на българския цар в Далмация през 997 или 998 г. и коментира неговата политика спрямо Драч. Убедително звучи изводът, че стремежът за управление на адриатическото пристанище от страна на Самуил и неговите наследници се диктуват преди всичко от икономическото значение на града, а не само от военни съображения.

Интересът на нашата и чуждестранната медиевистика към сведенията на изворите, посветени на кръстоносните походи, които преминават през Балканите е траен и ползотворен. В страни от това традиционно внимание остават данните на западните източници, създадени преди епохата на походите. Именно тази празнина запълва изследването на д-р Александър Узелац *„Западните пътешественици в “Deserta Bulgariae” преди Първия кръстоносен поход“* (с. 196–202). Авторът задълбочено работи с текстовете, описващи прочутата „Българска гора“ или „Българска пустиня“, разположена между Белград и Ниш. Става ясно, че за западноевропейските пътешественици това пространство е една от най-трудните и опасни зони при дългото им пътуване на Изток. Визия, която влияе и на по-късно преминалите през тази област участници в кръстоносните походи.

Публикуването на материалите от Международната научна конференция *„Българо-византийски отношения през Ранното средновековие (VII–XI век)“* продължава и в кн. 2 на списанието от 2017 г. В хронологически ред на първо място се спираме върху статията на гл. ас. д-р Николай Хрисимов *„Какво цели кан Крум с подновяването на договора от 716 година?“* (с. 420–431). Под интригуващото заглавие се крие новаторски поглед към ключови елементи от политическата програма на бележития владетел. Задълбоченият коментар на клаузите на третирания договор и събитията води изследователя до становището, че Крум се стреми да бъде удостоен от империята с титлата „кесар“, а след април 812 г. неговата цел е самата императорска титла. Без съмнение анализът на д-р Хрисимов провокира множество нови въпроси и размисли по отношение на българо-византийските отношения през първата четвърт на IX век.

Съобщението на д-р Момчил Младенов *„Цар Самуил в Централна и Южна Гърция“* (с. 432–436) продължава темата за България при Комитопулите. На първо място, се посочват археологическите данни, които показват, че през късния X век много градове в Елада все още не са излезли от кризата на „тъмните векове“. Като основна теза се изтъква, че кампанията на цар Самуил е лишена от ясна стратегическа цел, а поражението при р. Сперхей (997 г.) има пагубни последици за българската страна.

Нов и много интересен поглед към съдбата на Балканите през VI–VIII век се отправя във статията на д-р Георги Ковачев *„За чумните епидемии през ранното Средновековие“* (с. 437–447). Първо, авторът проследява отражението на осемнадесет вълни на чумата, които засягат Средиземноморието и Южна Европа в периода от 541 до 767 г. Сред тях най-дестабилизиращо значение за империята има вълната от 597–599 г., която съвпада по време с нашествията на аварите. Второ, поставя се въпросът за разпространението на чумата по българските земи през този отрязък от време и по-конкретно в част от Тракия. По всичко личи, че през VII–VIII век тази област е слабо населена. Нейното отстъпване на българската държава през 705 г. (потвърдено с договорът от 716 г.) е продиктувано от идеята, че българите нямат достатъчно демографски ресурс за да е използват пълноценно в стопански план. Оставаме с надеждата, че бележките на д-р Ковачев ще дадат подтик за нова интерпретация на археологическите данни и ще бъдат взети под внимание при разглеждането на българо-византийските отношения през периода VII–средата на IX век.

Съвместното изследване на д-р Стоян Михайлов и доц. д-р Пепа Лунгарова *„Хрониката на Зигеберт и сведенията му за българите в периода 680–820 г.“* (с. 448–471), съдържа важни

допълнения и уточнения към сведенията на хрониста за българската история през Ранното средновековие. Сведения, които не се срещат в други източници и които касаят не само България, но и Византия и Арабския халифат. Авторите разглеждат две основни хипотези за тяхното присъствие в основния текст. Според първата възможност става въпрос за своеобразни интерпретации и допълнения от страна на самия хронист, продиктувани от празнините в познанията му върху нашата история. Втора версия, която развиват изследователите, не изключва Зигеберт да използва непознат до този момент източник, който съдържа серия уникални свидетелства за българите. Във всички случаи предложения от учените превод и коментар на откъси от историческия труд на латинския автор, съществено запълва и без това оскъдната изворова база за съдбата на българите през VII–IX век.

Върху друг извор за Българското средновековие спира вниманието си и доц. д-р Камен Станев *„Достоверен извор ли са грамотите на император Василий II?“* (с. 472–480). Изследователите добре знаят, че по повод автентичността на сигилионите на василевса, издадени през 1019–1025 г. в полза на Охридската архиепископия, се води продължителна дискусия. В тази връзка статията на доц. Станев за първи път привлича данните на археологията за решаване на проблемите около историческата достоверност на споменатите документи. Информацията получена от разкопките на редица ранносредновековни селища, намиращи се в пределите на Българското царство в края на X и началото на XI век, показва сериозни противоречия с текста на грамотите. Най-ярко това е засвидетелствано във връзка с констатацията за гъста селищна структура в днешна Северна България. Територия, в която втората грамота на Василий II „познава“ само един църковен престол – Дръстър (дн. Силистра). Ето защо авторът защитава концепцията, че сигилионите не могат да се използват като надежден източник за изследване състоянието на Българската църква при царете Петър и Самуил.

Последната част от материалите представени от участници в международната научна конференцията *„Българо-византийски отношения през Ранното средновековие (VII–XI век)“*, са включени в брой 1 сп. „Епохи“ за 2018 г. Изследването на доц. дин Димо Чешмеджиев *„Бележки за българо-византийските отношения по времето на хан Тервел“* (с. 194–200), предлага нови решения на стари, но актуални и до днес дискуссионни въпроси в историографията. Преди всичко се дава отговор на питането кой е владетел на българската държава при подписването на емблематичния мирен договор с Византия през 716 г.? Нека напомним, че по този повод информацията в изворите е противоречива и визира две имена – Тервел и Кормесий. Авторът съсредоточава вниманието си върху твърдението на Теофан Изповедник, че според споменатия договор империята се задължава да предоставя на България „червени (пурпурни) кожи на стойност до 30 литра злато“. Информация, която може да се отнесе само и единствено към личността на Тервел. Следователно останалите, предлагани от наши и чужди учени „сценарии“ за съдбата на Тервел след 711 г., когато неговото име престава да се споменава в източниците, трябва да се ревизират. Участието на българите в опита за преврат във Византия през 718 г. е вторият научен проблем, който привлича вниманието на доц. Чешмеджиев. Внимателният прочит на изворите позволява на изследователя да покаже убедително, че в тези събития се намесват сили на Дунавска България, начело на която все още стои Тервел. Убедени сме, че изводите на изтъкнатия медиевист представляват съществен принос към хронологията на управлението на Тервел и някои ключови моменти от неговата външна политика.

Проучването на доц. д-р Кирил Маринов *„А Земята отново беше станала безвидна и неоформена“*. *Щрихи към образа на войната в Словото „За мира с българите“* (с. 201–213) отправя интересен поглед към едно от емблематичните произведения на византийската ораторска проза, което често остава в страни от вниманието на българските историци. Авторът развива размишленията си около две неразривно свързани теми в творбата, която впрочем се приема, че е излязла под перото на известния ерудит на X век Теодор Дафнопат. На първо място, се разглежда темата за представянето на войната, по-специално нейните превъплъщения и разру-

шителна сила на страниците на произведението. На второ място, се дискутира отражението на войната върху живота на хората. Дешифрирането на сложния текст, изпълнен с препратки към Свещеното Писание и древногръцката митологична и литературна традиция, води доц. Маринов до заключения, които важат не само за средновековната българска история, но и за модерната византология. Сред тях ще изтъкнем поне два момента. Преди всичко се вижда, че описанията на автора на словото се потвърждават от широка гама гръцки източници с най-разнообразна жанрова принадлежност. Не по-маловажно е и предположението, че самият Теодор Дафнопат споделя със своите слушатели, личните си наблюдения от военните действия между българи и ромеи по времето на цар Симеон. Това допълнително засилва мрачния тон на неговата своеобразна и талантлива апология на мира.

Особен интерес представлява концептуалното изследване на доц. д-р Стефан Йорданов, *„Още за механизма на политическата криза в българската държава през VIII век“* (с. 216–243). Както показва заглавието, във фокуса на вниманието са същността и измеренията на вътрешнополитическата ситуация в Дунавска България през първия век от нейното съществуване. Трябва обаче да подчертаем, че авторът предлага принципно нови решения, които далеч надхвърлят тесните рамки на кризата от „тъмния VIII век“, а предложените изводи имат отношение към широк кръг проблеми от историята на Първото българско царство. На базата на задълбочен езиковедски анализ, непредубеден и детайлен прочит на източниците, както и на добре обосновани исторически аналогии, се доказва, че в българската държава е налице особен социално-политически феномен – т.нар. двоична владетелска институция. Според автора нейното функциониране може да се проследи както в епохата на Кубрат, така и на неговия син и наследник – Аспарух. Трябва да напомним, че в научната литература събитията от втората половина на VIII век, традиционно се разглеждат като борба на прабългарските родове за овладяване на върховната власт. Конфликт, съчетан с противопоставяне между привърженици на мирните отношения с Византия и адепти на военния натиск срещу империята. Анализът на доц. Йорданов отива по-далеч и има принципно нов характер. Първо, доказва се, че в контекста на двоичната владетелска институция номинално върховен владетел е кавханът, а канът сю-беги е фактически върховен предводител на войската. Второ, кризата, за която става дума, в действителност представлява институционална борба между тези два властови центъра. Конфликтът завършва с победа на кана, което води до трансформация на кавхана във висше длъжностно лице. В този смисъл добре познатият на специалистите „Именик на българските канове“, пропагандира гледната точка на страната, която излиза победител в сътресенията. Безусловно изследването на доц. д-р Стефан Йорданов разчупва стандартните схеми и клишета при представянето на процесите в ранната българска държава. Сигурни сме, че изводите на автора ще породят нови дискусии и решения, което само по себе си говори за приносния характер на публикацията.

Статията на гл. ас. д-р Янко Христов, *„Пленниците в българо-византийските отношения през VIII век“* (с. 254–263) съдържа важни наблюдения и изводи за специфичен аспект от развоя на конфликтите и контактите между двете страни. Авторът изтъква и коментира свидетелствата на писмените извори за обстоятелствата, при които военни и цивилни лица попадат в плен. Не на последно място се проследява и доколкото е възможно тяхната съдба в новите условия, в които се намират. Сумарните данни и анализът на д-р Христов показват, че България и Византия имат последователна държавна политика по отношение на своите поданици, взети в плен или отвлечени при вражески набези. И двете страни ясно осъзнават ползата от съхраняването на своя демографски и стопански баланс чрез откупване на пленници и тяхното връщане по родните места. Трябва да отбележим, че подходът на автора към изследването на военните и дипломатическите отношения между българите и империята през VIII век е неконвенционален, ползотворен и интригуващ. Както констатирахме и при други изследвания, на които вече се спряхме, така и в този случай, наблюденията на д-р Христов имат научна стойност не само за българската, но и за византийската история.

На една от най-енигматичните и интересни личности в ромейската държава през XI век е посветено съобщението на д-р Симеон Антонов – „*Още веднъж за Роман Воила – един ромейски аристократ от български произход в борба за престола в Константинопол*“ (с. 264–271). Веднага трябва да кажем, че прочуването на младия византист далеч надхвърля рамките на обичайните пропоспографски бележки за личностите от епохата на Средновековието. Внимателен прочит на източниците, съпоставяне на тяхната информация и познания върху специфичните черти на византийската историография са сред базисните елементи, върху които авторът гради своите наблюдения. Работата на д-р Антонов показва много по-ясно и отчетливо в сравнение с досегашните публикации действителното място и роля на Роман Воила в политическия живот на империята. Не на последно място са налице и ценни бележки върху „Хронография“ на Михаил Псел, която е главният извор за живота на Роман Воила.

Както е видно, засегнатите теми по средновековна българска история са в много широк спектър: политическа, дипломатическа, военна, културна и църковна история на средновековна България; политическа идеология, владетелска титулатура и институции на българската държава през Средновековието; социални структури на българите през VII–XIV век; история на отделни райони, градове и крепости и т.н.

Направеният преглед показва също така, че в списание „Епохи“ намират място за изява както утвърдени, така и млади учени от цялата страна и от чужбина. В примерния списък на институциите, които те представляват, се включват ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, СУ „Св. Климент Охридски“, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Институт за исторически изследвания към БАН, Национален археологически институт с музей към БАН и неговите филиали, НИМ – София, музеите във Велико Търново, Варна, Силистра, а от чужбина – Университетът в гр. Лодз (Полша); Национален университет Каподистрия в Атина, Гърция; Институт по история, Белград, Република Сърбия; Университетът в град Ниш, Република Сърбия; Съединени американски щати (Колеж на Южна Каролина – Чарлстън). Широкият обхват на тези академични центрове показва, че списание „Епохи“ остава авторитетен журнал за изследване на Българското средновековие в национален и международен план.